

ალექსანდრე მოსიაშვილი

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი

დამოუკიდებულება ე. წ. „თურქი მესხების“ საკითხისადმი საქართველოში XX საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს

1989 წელს საქართველოში განვითარებულ პოლიტიკურ მოვლენებს შორის არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ ე. წ. „თურქი-მესხების“ საკითხს. იმ დროს, როდესაც ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ძალას იკრეფდა და მტიკიცე ნაბიჯებს დგამდა ქვეყნის სრული პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად, სხვადასხვა ხელოვნურად გამოწვეულ კონფლიქტებს დაემატა ფერგანის ტრაგედია (ამ საკითხს ქვემოთ კიდევ შევეხებით – ა. მ.). იმჟამინდელი რეჟიმი ამ თემის გააქტიურებითაც ცდილობდა კიდევ უფრო მეტი თავსატეხი გაეჩინა დამოუკიდებლობის გზაზე დამდგარი ქვეყნისთვის. არადა, ბუნებრივად იბადება კითხვა: რაღა მაინცდამაინც 1989 წელს ხდება ყველაფერი საქართველოს ირგვლივ? ხომ არ უკავშირდება ეს ყოველივე იმავე წლის 4-9 აპრილის თბილისის აქციებზე გაჟღერებულ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის საკითხს? ფაქტია, რომ ქართული პოლიტიკური წრეები საზოგადოებასთან ერთად რეაგირებდნენ ხსენებულ თემაზე. ეს რეაქციები ქვეყნდებოდა იმჟამინდელი ქართული პრესის ფურცლებზე.

მაგალითად, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის თავმჯდომარე გიორგი ჭანტურია თავის წერილში „ვინ არიან მესხები?“ წერდა: „ფერგანის ტრაგედიამ კიდევ ერთხელ მიაპყრო ყურადღება მესხებისადმი, რომელთაც საბჭოთა პრესა ხან „თურქ-მესხებს“ უწოდებს, ხან კი უბრალოდ „თურქებს“. წერილის ავტორი საუბრობს მესხეთის, როგორც საქართველოს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაწილის შესახებ. ის ხაზს უსვამს დიდი შოთა რუსთაველის მესხურ ნარმოშობას და საუბრობს იმაზე, რომ ჯერ კიდევ პირველ საუკუნეში მესხეთში ნაქადაგები იყო ქრისტიანობა. შემდგომ ვკითხულობთ: „მე-16 საუკუნეში თურქებმა შეძლეს მესხეთის მონ-

ყველა საქართველოდან და დაიწყო მესხეთის მოსახლეობის გამაჰ-მადიანების პროცესი, რომელიც სამი საუკუნის განმავლობაში გაგრძელდა. პარალელურად, თურქეთის ხელისუფლება მესხეთის ტერიტორიაზე ასახლებდა თურქებს, რომელნიც სწრაფად მრავ-ლდებოდნენ. მიუხედავად ამისა, მესხების დიდმა ნაწილმა შეძლო მშობლიური ენის შენარჩუნება, ხოლო მრავალი რჯულგამოცვლი-ლი მესხი ფარულად მაინც ქრისტეს აღიარებდა და გულზე ჯვარს ატარებდა“. 1829 წლიდან ეს ტერიტორია რუსეთის იმპერიამ მიი-საკუთრა და ვიდრე 1944 წლამდე მესხეთის მიწაზე ცხოვრობდნენ ქრისტიანი და მუსლიმი მესხები, სომხები, ქურთები, თურქები და სხვა.

1944 წელს სსრკ-ის მთავრობამ დაახლოებით სამასი ათასი ადამიანი გადაასახლა შუა აზიაში მესხეთიდან. მათ შორის იყვნენ, როგორც მუსულმანი მესხები, ასევე თურქები და ქურთები. ათ-წლეულების მანძილზე ისმებოდა მესხთა რეპატრიაციის საკითხი. ის გულისხმობდა მუსულმან მესხთა უკან ჩამოსახლებას საქარ-თველოში. გ. ჭანტურიას აზრით, ფერგანის ტრაგედია უნდა მივიჩ-ნიოთ ანტიქართულ პროვოკაციად, რაც ითვალისწინებდა ისედაც ეთნიკურად მრავალფეროვან ქვეყანაში ასეულ ათასობით მუსლი-მანის მიღებას და შესაბამისად, მდგომარეობის გაუარესებას ქვე-ყანაში. ნერილის ავტორი გამოსავალს ხედავდა იმაში, რომ სრუ-ლიად საქართველოს ჰუმანიტარული დახმარება უნდა აღმოეჩინა, როგორც მესხებისთვის, ასევე თურქებისთვის და ქურთებისთვის. სპეციალურ კომისიას კი უნდა ეზრუნა ნამდვილი მესხების ნაწი-ლობრივი ჩამოსახლებისათვის საქართველოს სხვადასხვა კუთხე-ში. რაც შეეხება თურქებს – უნდა დასმულიყო საკითხი მათი თურ-ქეთში დაბრუნების თაობაზე. „ასე რომ, არავითარი „თურქი მესხე-ბი“ არ არსებობენ, არიან მუსლიმანი ქართველები, ანუ მესხები, რომელთაც საქართველო გულში ჩაიკრავს, და არიან თურქები, რომელთათვისაც საჭიროა დახმარების აღმოჩენა ისტორიულ სამ-შობლოში – თურქეთში დასაბრუნებლად“ [1] – ასეთი იყო ეროვ-ნულ-დემოკრატიული პარტიის და მისი ლიდერის პოზიცია ხსენე-ბული საკითხისადმი.

რაც შეეხება ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებას, ისინიც აფიქ-სირებდნენ პოზიციას, რომ მხარს უჭერდნენ იმ ქართველების სა-ქართველოში დაბრუნებას „რომელთაც შეინარჩუნეს ქართველობა და სამშობლოს სიყვარული“. თანაც უნდა მომხდარიყო მათი ჩამო-

სახლება არა ერთბაშად, არამედ თანდათანობით და ისეთ რეგიონებში, სადაც არსებობდა შესაბამისი პირობები და ეს პროცესი არ გამოიწვევდა ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგობას. ილია ჭავჭავაძის საზოგადოება მიიჩნევდა, რომ ამ პროვოკაციით საქართველოს მტრებს სურდათ გაეღვივებინათ „ანტიმესხური ისტერია ქართველებში და ანტიქართული მესხებში, ძმა თუ ძმას საშვილიშვილოდ გადაეკიდა, მტერს მეტი რა უნდა?!“ – წერდნენ ისინი [2].

ამავე პერიოდში ზვიად გამსახურდიას ინიციატივით სრულიად საქართველოს წმინდა ილია მართლის საზოგადოების პროგრამაში შეიტანეს ქართული ორიენტაციის მესხების ჩამოსახლების საკითხი და მათ შორის იმათი, ვინც ქართველობდნენ და პასპორტში აღიდგენდნენ ქართულ გვარსა და ეროვნებას, „ხოლო ვინც თავის თავს თურქად თვლის, მათთან ვატარებთ კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობას, განვუმარტავთ განსხვავებას რელიგიასა და ეროვნებას შორის, და ასეთი განმარტებანი თუ შედეგს არ გვაძლევს, მაშინ მათ თურქეთში ემიგრაციას ვურჩევთ“ – იტყობინებოდა გაზეთი [3].

საინტერესოა ერთი გარემოება, რომ გარკვეული მოქალაქეთა ჯგუფის მიერ ქართველი ხალხისადმი გამოგზავნილ მიმართვაში, საკუთარ თავს ისინი „საბჭოთა თურქებს“ უწოდებენ და მოითხოვენ ქართველი ხალხისგან თანადგომას სამშობლოში დასაბრუნებლად. ხოლო სამშობლოში ისინი მესხეთს გულისხმობენ და ამავე დროს არც მას თვლიან საქართველოდ და არც თავიანთ თავს მიიჩნევენ ქართველებად. ისინი გამოდიან გარკვეული პრეტენზიით, რომ საქართველოს კუთვნილ მესხეთის ტერიტორიაზე, რომელიც მათი განცხადებით თურქეთს წარმოადგენს შექმნან „თურქ-მესხთა“ ავტონომია [4, 1]. აღნიშნული ჯგუფის უპასუხისმგებლო განცხადებას გამოეხმაურნენ საქართველოს ეროვნული ხსნის მთავარი კომიტეტის წევრი პოლიტიკური ორგანიზაციები: წმინდა ილია მართლის საზოგადოება; ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტია და საქართველოს ჰელსინკის ჯგუფი. მათ მიერ გამოქვეყნებულ წერილში ნათქვამია: „ფერგანის ტრაგედიაშეშვედრა საქართველო, ისევე როგორც მთელი ცივილიზებული კაცობრიობა. ფერგანის ტრაგედია ინსპირირებულია საქართველოს უბოროტესი მტრების მიერ, რათა გამწვავდეს საქართველოს ისედაც მწვავე დემოგრაფიული სიტუაცია და საქართველოში ისევ დაიღვაროს სისხლი და შემოღებულ იქნას კომენდანტის საათი“ [4, 2].

საქართველოს ეროვნული ხსნის კომიტეტი მოუწოდებდა იმ-
ჟამინდელ საქართველოს ხელისუფლებას, რათა მიეღო სასწრაფო
ზომები ფერგანაში დატრიალებული ტრაგედიის მსხვერპლთათვის
ჰუმანიტარული და სამედიცინო დახმარების ორგანიზებაში; შეექ-
მნათ ჯგუფები მესხთა შორის კულტურულ-საგანმანათლებლო
მუშაობის გასაწევად; სასწრაფოდ გადაეწყვიტათ საქართველოს
მოქალაქეობის სტატუსის პრაქტიკულად შემოღების საკითხი; და-
ეყენებინათ საკითხი სსრკ-ს საგარეო საქმეთა სამინისტროს წინა-
შე ეთნიკურ თურქთა და თურქული ეროვნული ცნობიერების მო-
ქალაქეთა თურქეთში რეპატრიაციის შესახებ და აეკრძალათ სა-
ქართველოს სსრ-ს შრომის კომიტეტისთვის დეპორტირებულ მეს-
ხთა საქართველოში გადმოსახლების საკითხებში ჩარევა [4, 3]. გა-
საგებია საქართველოს ეროვნული ხსნის კომიტეტის ნუხილი მო-
სალოდნელ დაძაბულობასა და სისხლისღვრაზე, მაგრამ ამავე
დროს ყურადღება უნდა მივაქციოთ ხსენებულ კომენდანტის საა-
თის თემას. თუ მოვლენები იმგვარად განვითარდებოდა, რომ გა-
მოცხადდებოდა საგანგებო მდგომარეობა და დაინიშნებოდა კო-
მენდანტის საათი, საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებსა და რაიონ-
ებში, შესაბამისად შეფერხდებოდა ეროვნულ-განმათავისუფლე-
ბელი მოძრაობა. მიზეზი – ამ პირობებში აიკრძალებოდა მოქალა-
ქეთა თავშეყრა და საპროტესტო აქციების გამართვა. იმჟამინდე-
ლი რეჟიმი შეეცდებოდა ასეთი მდგომარეობის გაურკვეველი ვა-
დით შენარჩუნებას, რაც მისცემდა ქვეყნის ახალ მარნუხებში მოქ-
ცევის საშუალებას.

საყურადღებოა, საქართველოს დემოგრაფიული საზოგადო-
ების პოზიცია მესხთა ტრაგედიის გამო. მათი აზრით, თუ გავითვა-
ლისწინებთ, რომაზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მცხოვრები მესხი
მოსახლეობა აყენებს მოთხოვნას საქართველოში დაბრუნების თა-
ობაზე, როგორც ქართველი ხალხის ისტორიული შემადგენელი ნა-
წილისას, შესაბამისად, იქმნება შესაძლებლობა საქართველოში
მცხოვრები აზერბაიჯანელების „მშობლიური ერის წიაღში“ დაბ-
რუნებისთვის. საქართველოს დემოგრაფიული საზოგადოების პო-
ზიციის მიხედვით, როგორც ცნობილია, მესხი მოსახლეობა ცხოვ-
რობს ყირგიზეთში, უზბეკეთში, ყაზახეთში რსფსრ-ში და აზერბაი-
ჯანში. მათი მოთხოვნა სამშობლოში დაბრუნების თაობაზე ნათე-
ლია, მაგრამ მცირე მინიანობის გამო საქართველო ვერ უზრუნ-
ველყოფს თავის მიწაზე მათ დასახლებას და აქედან გამომდინარე

აზერბაიჯანელთა ჩასახლება აზერბაიჯანში საკავშირო მთავრობას საშუალებას მისცემდა დადებითად გადაეწყვიტა მესხთა პრობლემა საქართველოს ხარჯზე [4, 4]. როგორც, ჩანს ისინი ფიქრობდნენ, რომ საბჭოთა მთავრობა ჩანაფიქრს სისრულეში მაინც მოიყვანდა და ცდილობდნენ ეს მომენტი თავისებურად აზერბაიჯანელთა გასახლებით დაებალანსებინათ.

ალბათ, მრავალ პუბლიკაციას შორის ერთ-ერთი საგულისხმოა, ადიგენის რაიონის მოსახლეობის მიმართვა ახალციხის, ასპინძის მოსახლეობისადმი და მთლიანად ქართველი მოსახლეობისადმი. როგორც ირკვევა, რაიონის უხუცესმა მაცხოვრებლებმა, მკვიდრმა მესხებმა, მრავლად დაასახელეს დარბევის, ძალადობის, ძარცვის, მკვლელობის ფაქტები, რომლებსაც ახდენდნენ ე. წ. „თურქი მესხები“. მათივე განცხადებით „რაიონში არსებობს გადასახლებულთა დანაშაულებების დამადასტურებელი დოკუმენტები, აღწერილი ფაქტები, მომსწრეთა ჩვენებები. ეს ყველაფერი დაფიქსირებულია და ამას უნდა იცნობდეს მთელი ქართველი ერი“ [4, 5]. ადიგენის რაიონის მოქალაქეები, მათ შორის, პარტიული ხელმძღვანელები კატეგორიულად ითხოვდნენ უკვე მიმდინარე, თურქების ჩამოსახლების პროცესის დაუყოვნებლივ შეწყვეტას და მოუწოდებდნენ სრულიად საქართველოს თანადგომისკენ: „ავიმაღლოთ ხმა საქართველოს მიწაზე თურქების ჩამოსახლების წინააღმდეგ. საჭიროა მესხეთის ხმა მოისმინოს საქართველომ. მესხეთმა უნდა უთხრას სიმართლე ქართველ ხალხს იმ ბოროტებაზე, რასაც თესავდნენ გასახლებული თურქები საქართველოს მიწაზე სამასი წლის განმავლობაში. საქართველომ ბევრჯერ იხანა, როდესაც მორჩილად გაულო კარი თავის მტრებს. მსგავსი შეცდომის უფლება ქართველ ხალხს უკვე აღარ აქვს!“ [5].

ქართულ მოსახლეობაში პროტესტი რომ ნამდვილად არსებობდა, ამას ადასტურებს საქართველოს სსრ საბინაო-კომუნალური მეურნეობის და საყოფაცხოვრებო მომსახურების სამინისტროს ტრიკოტაჟის ფაბრიკის მუშა-მოსამსახურეების მიმართვა „ილია მართლის საზოგადოებას“, რომლის მიხედვითაც ხსენებული ფაბრიკის მუშა-მოსამსახურეები საშინლად ჩანდნენ აღშფოთებულები „თურქების ასეთი დიდი რაოდენობით საქართველოში ჩამოსახლების გამო. ჩვენ ვიცით, რომ ეს ჩვენი საქართველოს, ქართველი ერის დალუპვას ნიშნავს. ჩვენ ვიცით, რომ არცერთ მუსულმანს თავისი ეროვნება, სანმუნოება არ უარყვია არასოდეს, თვითონ კი ათასგვარი ძალმომრეობით ბევრი ქრისტიანი გაუუბედურებია და

გაუთათრებია“ [4, 6]. მათი აზრით, საქართველოს და მისი მომავლის ყოფნა-არყოფნის საკითხი წყდებოდა და აქედან გამომდინარე, მოითხოვდნენ იმ ადამიანების მტრებად გამოცხადებას, რომლებიც ხელს უწყობდნენ უცხოტომელების საქართველოში დამკვიდრებას [4, 7].

ახლა მესხეთის ტერიტორიიდან იქ მცხოვრები ხალხების გასახლების ოფიციალურ მიზეზსაც შევხვით: „საქართველოს სსრ რესპუბლიკის თურქეთთან მოსაზღვრე რაიონებში თურქი მოსახლეობა ცხოვრობს. მრავალი წლის განმავლობაში მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომლებიც ენათესავეებიან თურქეთის მოსაზღვრე რაიონებში მცხოვრებლებს – ამჟღავნებენ ემიგრაციულ განწყობას; დაკავებულნი არიან კონტრაბანდითა და თურქეთის სადაზვერვო ორგანოებისთვის წარმოადგენენ ჯაშუშური ელემენტების წყაროს, გადმობირებისა და ბანდიტური ჯგუფების ფორმირებისთვის...“ – წერდა 1944 წლის 24 ივლისს ლავრენტი ბერია იოსებ სტალინს [6]. ამას გარდა, საბჭოთა ხელისუფლება მრავალ ვერსიას ავრცელებდა, მათ შორის თურქეთთან მოსალოდნელ ომს და ამართლებდა თავის ქმედებებს.

იძულებით გასახლებულებს რაც შეეხებათ, მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი შუა აზიაში ფერგანის დაბლობზე დაასახლეს, რომელიც უზბეკეთს, ტაჯიკეთს და ყირგიზეთს ეკუთვნის. 1980-იანი წლების ბოლოს ისინი კიდევ ერთხელ გახდნენ მასობრივი დევნის მსხვერპლნი. კერძოდ, ამჯერად 1989 წლის 23 მაისს ფერგანის დაბლობზე, სადაც კომპაქტურად იყვნენ ჩასახლებული მესხები, მათი სისხლიანი დარბევა მოხდა ადგილობრივი მოსახლეობის მხრიდან. მათ ვერ აიტანეს ამ ხალხის იქ ყოფნა, რასაც მოჰყვა დიდი ტრაგედია.

ცნობილია, რომ მესხების უმრავლესობა რუსეთის სიღრმეში გადაიყვანეს, ნაწილიც აზერბაიჯანში გაიქცა, საქართველოში კვლავ არ უშვებდნენ და მათი აღმსარებლობის გამო ახალი ტერმინი ე.წ. „თურქ-მესხები“ მოიგონეს“ [7]. და მაინც კითხვაზე თუ რატომ 1989-ში? ეს ხალხი ხომ იმ მიწაზე უკვე რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე ცხოვრობდა?! პასუხი ისევ იქ უნდა ვეძებოთ, სადაც აფხაზეთის, შიდა ქართლის, ქვემო ქართლის და სხვა ე.წ. ეთნოკონფლიქტები (კრემლის მიერ ასე მონათლული) იყო პროვოცირებული, რეალურად კი ამ მოვლენების უკან იმპერიული საბჭოთა

მანქანა იდგა, რომელიც ყველანაირი ბინძური მეთოდით ცდილობდა დაშლის პირას მისული „ურღვევი კავშირის“ შენარჩუნებას.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გაზეთი „ქართული ქრონიკა“, 1989, №41.
2. გაზეთი „ივერია“, 1989, №10.
3. გაზეთი „თბილისი“, 1989, 7 ივნისი.
4. გაზეთი „ქართველის დედა“, 1989, №2.
5. საქართველოს უახლესი ისტორიის დოკუმენტური მასალები, ტ. I, 2011.
6. ჟურნალი „ტაბულა“, 2011, 29 აპრილი.
7. ჟურნალი „ამბიონი“, 2010, 22 სექტემბერი.

Aleksandre Mosiashvili

*Associate Professor at the faculty of Humanities of
Iakob Gogebashvili Telavi State University*

The so-called “Turkish Meskhetians” Issue in Georgia in the 20th Century at the End of the 80s.

Summary

1989 year was full of special difficulties for Georgian national liberation movement and for whole country. Various artificial escalation of the conflicts has compounded the problem of „Turkish Meskhetians' repatriation. At that time members of Georgian political movements and representatives of the society clearly expressed their attitude about this question and began the search for solutions. It was clear, that with an artificial conflict and provocations Soviet government tried to defeat Georgian people in a strike for freedom.